

Mátyástól Mohácsig: A köröstarcsai Veér család karrierútja a 15. század végétől a 16. század elejéig

A 15–16. század fordulója a magyarországi köznemesség történetében rendkívül összetett és ellentmondásos időszaknak tekinthető. A Hunyadi- és a Jagelló-kor politikai struktúrái, jogi keretei, valamint gazdasági és társadalmi folyamatai alapvetően meghatározták, hogy az egyes nemesi családok miként tudtak alkalmazkodni a változó környezethez. A korszakban megerősödő központi hatalom és a rendi jogállású vármegyék autonómiájának folyamatos bővülése egyszerre kínált lehetőségeket és állított akadályokat a felemelkedni vágyó nemesi famíliák számára. A tanulmány a Köröstarcsai Veér család példáján keresztül vizsgálja, miként tudott egy eredetileg Temes megyéből származó, szerényebb háttérű köznemesi család a 15. század végétől kezdődően birtokpolitikájával, kapcsolati hálójának kiépítésével és a jogi-intézményi keretek ügyes kihasználásával előrejutni és a kora újkor elejére regionális jelentőségű tényezővé válni.

A vizsgálat egyik központi problémaköre a nemesi vármegyék intézményének alakulása és szerepe a korszak igazságszolgáltatási rendszerében. Már a 13–14. század folyamán megfigyelhető, hogy a vármegyék egyre szélesebb körben igényt formáltak az ítélkezési jogra, a 15. század második felére pedig a szolgabírák és alispánok révén a vármegyei önkormányzat a politikai rendszer egyik meghatározó pillérévé vált. Mátyás király 1486. évi dekrétuma, valamint a Jagelló-kori törvényhozás tovább növelte a vármegyék autonómiáját, miközben a nádori közgyűlések fokozatosan háttérbe szorultak. E folyamat vizsgálata elengedhetetlen annak megértéséhez, hogy a Veér család miként érvényesíthette érdekeit a különféle peres ügyekben, birtokvitákban, illetve hogyan kapcsolódhatott be a rendi jogéletbe a helyi közösségek és a központi hatalom közötti közvetítő intézményen keresztül.

A másik alapvető kérdéskör a birtok fogalmának és védelmének középkori értelmezése. A korszak joggyakorlatában a birtok nem csupán tulajdoni kategória volt, hanem a nemesi uralom, hatalomgyakorlás és reprezentáció terepe is. A Veér család felemelkedését végigkísérték a különféle birtokperes, hatalmaskodási ügyek és konfliktusok, amelyek közül különösen nagy jelentőséget kapott az önhatalmú birtokvédelem gyakorlata. A „*vim vi repellere licet*” elvének érvényesülése, a repressália intézménye, valamint az önhatalmú jogérvényesítés és a törvényes birtokvédelem közötti határvonalak vizsgálata nem csupán a korszak szokásjogára mutat rá, hanem rávilágít arra is, hogy milyen eszközökkel igyekeztek a kisebb nemesi családok birtokaikat megőrizni és bővíteni.

A tanulmány további fontos kérdésfelvetése, hogy a magyarországi nemesség miként reagált azokra a strukturális változásokra, amelyek Európa-szerte új kihívások elé állították a társadalom e rétegét. A gazdasági fellendülés, az árrobbanás és az intenzívebbé váló mezőgazdasági technológiák új szervezési és gazdálkodási módszereket kívántak. A reformáció következtében világi kézbe került egyházi birtokok hasznosítása szintén innovatív megoldásokat követelt, miközben a korszak háborúi és a hadviselés modernizációja tapasztalt, képzett katonai vezetőket igényelt. Mindez együtt járt a hivatalviselés és az igazgatási gyakorlat bonyolultabbá válásával, amely a humanista műveltség és a korszerű jogi képzés iránt támasztott követelményeket. A kérdés tehát úgy is megfogalmazható: miként tudott egy vidéki köznemesi família megfelelni ezeknek a kihívásoknak, és hogyan illeszkedett a reneszánsz embereszmény és a rendi alkotmányosság keretei közé?

Ezen problémák vizsgálata elválaszthatatlan Békés, Arad és Zaránd vármegyék regionális sajátosságainak feltárásától. E megyék a 15–16. század fordulóján a Magyar Királyság alföldi peremvidékéhez tartoztak, s bár nem számítottak országos hatalmi központoknak, településhálózatuk, birtokviszonyaik és határvédelmi szerepük révén mégis jelentős regionális súlyt képviseltek. A Veér család felemelkedésének vizsgálata csak e térségek nemesi társadalmának és birtokstruktúrájának kontextusában érthető meg teljes mértékben.

A tanulmány tehát arra vállalkozik, hogy a Köröstarcsai Veér család pályáján keresztül világítsa meg a magyarországi köznemesség felemelkedésének lehetőségeit és korlátait a késő középkortól a kora újkorig. E folyamatban kulcsszerepet játszott a vármegyék autonómiájának alakulása, a birtokvédelem intézménye, valamint a társadalmi-gazdasági alkalmazkodás kényszere. A Veérek története e szempontból mikrotörténeti esettanulmányként is szolgál, amely egyfelől a korszak nemesi társadalmának általános működésmódjára világít rá, másfelől pedig hozzájárul a Dél-Tiszántúl regionális történetének pontosabb megértéséhez.

Nemesi vármegyék és birtokvédelem a középkori Magyarországon

A Veér család felemelkedése az 1470-es években indult meg, birtokszerzéseik ekkortól váltak dinamikussá. Hogy a Veérek tevékenységét kontextusba helyezhessük, fontos vizsgálnunk a középkori nemesi vármegyék működését és a korszak birtokpolitikáját, különös tekintettel a Hunyadi- és Jagelló-korra. Így mindenekelőtt ezzel kapcsolatban szeretnék áttekintéssel szolgálni. A nemesi vármegyék igazságszolgáltatásbeli szerepe fejlődött ebben az időszakban, emellett a vármegyék önállósága, autonómiája és igazságszolgáltatási hatásköre jelentősen megerősödött. Már a 13. századtól kezdődően a nemesi vármegyék igényt formáltak az ítélkezési jogra, a 14. század elejére pedig országosan

elterjedt az a gyakorlat, hogy az ispán a négy választott szolgabíróval együtt ítélkezett. III. András törvényei jogalapot adtak arra is, hogy a vármegye – a nádori hatáskör távollétében – önállóan ítélkezhesen.¹ A nemesi vármegyék fokozatosan szerepet kaptak az ítélkezésben, a szolgabírákat a nemesség választotta, a főispán pedig királyi kinevezett volt, de jogköre fokozatosan csökkent az alispánok javára. A vármegyei törvényszék ítélkezett a legtöbb ügyben, főként polgári és büntetőperekben. A bírák függetlenségét több jogi garancia is védte, és a részrehajlás gyanúja esetén magasabb szintű beavatkozás történt. A vármegyék a saját nemességük felett ítélkeztek, de nemességüket más nemes vagy város nem perelhette.²

A 14–15. század folyamán a főispán szerepe csökkent, az alispánok vették át a vezető szerepet az ítélkezésben, a nádori közgyűlések és a nádorok saját közgyűlései is jelentős szerepet játszottak, a vármegyei közgyűlések pedig idővel teljes jogú ítélkező testületté váltak. Az 1454. évi törvény kötelezte a vármegyét, hogy hatalmaskodási és birtokvitás ügyekben önállóan ítélkezzen,³ Hunyadi Mátyás 1486-os dekrétuma pedig a vármegye joghatóságát erősítette meg, és a nádori közgyűlések megszüntetését is kimondta.⁴ A király és a nádor csak kiemelt jelentőségű ügyekbe avatkoztak be, a királyi kúria fellebbviteli fórumként funkcionált, de gyakori volt, hogy maga az uralkodó is ítélkezett. A Jagelló-korban tovább nőtt a vármegyék hatásköre, a központi szervek sok esetben átadták az ítélkezés jogát. Kiváltságok révén egyes nemesek kikerülhettek a vármegye joghatósága alól, de ezeket idővel visszavonták. A földesúri bíróság (úriszék) felett a vármegye felügyeletet gyakorolt, ha a földesúr nem szolgáltatott igazságot jobbágyainak, a vármegye vette át az ügyet. A Hunyadi- és Jagelló-korban tehát a nemesi vármegye a rend fontos pillérévé vált, különösen az igazságszolgáltatás terén. A vármegyék autonómiája, valamint a király és a nemesség közti hatalommegosztás a rendi alkotmányosság alapját jelentette, ami a későbbi abszolutizmussal szemben is védelmet nyújtott.

Fontos a birtok középkori definíciójával folytatnunk: a középkori emberek számára ugyanis a birtok azt jelentette, amit ténylegesen birtokoltak. A Hármaskönyv (Tripartitum) szerzője, Werbőczy István is leíró, felsoroló módon határozta meg a birtokot, nem különítve el élesen a „birtok” (possessio) és a „birtokjog” (ius possessionarium) fogalmait.⁵ A birtok felsorolásába beleértendő a városok, falvak, földek, erdők, puszták, valamint azok tartozékai (szántók, rétek, szőlők, vizek, malmok). A birtok nemcsak tulajdon, hanem a nemesi uralom és kormányzás tárgya is, a „birtokvédelem” modern kifejezés, és a középkori jogban nem szerepelt ilyen terminus.⁶ Ennek ellenére a birtok védelme létezett, csak más formában és jogi rendszer szerint. A birtokvédelem mikéntje szorosan kapcsolódik a Veérek birtokszerzéseéhez, az 1400-as évek végén, 1500-as évek elején ugyanis számos peres ügyről tudunk más nemesi családokkal, melyek

¹ Liktor 2017: 213.

² Liktor 2017: 214.

³ Liktor 2017: 216.

⁴ Liktor 2017: 217.

⁵ Tringli 2018: 9.

⁶ Tringli 2018: 10.

megértéséhez elengedhetetlen a korszak birtokpolitikájának feltérképezése. A középkori magyar jog elismerte az önhatalmú birtokvédelmet. Werbőczy szerint, ha valaki birtokát erőszakkal elfoglalták, a jogos birtokos egy éven belül hasonló erőszakkal visszafoglalhatta azt (*vim vi repellere licet*). Ez az „erőszakra erőszakkal” elv mélyen beágyazódott a magyar szokásjogba, ám az egy éven túli visszafoglaláshoz már bírói eljárás kellett.⁷ De nem csak birtokfoglalásokról, akár kártételekről is beszélhetünk. Ha idegen állat kárt tett a birtokos földjében, a birtokos három napra lefoglalhatta. Erdei kártétel, például jogosulatlan favágás esetén a tettestől elvehették a jogtalanul szerzett tételeket, sőt pénzbüntetés is járt érte. Ezek az esetek is a magánerős birtokvédelmet tükrözték, majd három nap után átkerültek a hivatalos hatósághoz, a szolgabíróhoz. Bizonyos esetekben személyek elzárása vagy vagyon lefoglalása (*arrestatio*) is előfordulhatott bűncselekmény, kár vagy tartozás miatt.⁸ Ha a károkozó nem volt elérhető, akkor más, azonos közösséghez tartozó személyen hajtották be a kárt (*repressália*). Noha a hivatalos jog tiltotta ezen intézmények önhatalmú jogérvényesítési formáit, a tiltás ellenére tovább léteztek.⁹ A védekezés sokszor nem verbálisan, hanem tényleges erőszakkal történt. A törvénytelen birtokhasználat megakadályozása gyakran csak így volt hatékony. Az ismert beszámolók szerint az egyház, a nemesek és a városok is éltek az önhatalmú védelemmel, a birtokvédelem nemcsak a birtoklás ténye, hanem a társadalmi elvárás része is volt, a birtokos kötelessége volt megvédeni saját földjét. Az egyházat, az özvegyeket és az árvákat különleges királyi védelem illette, a királyi védelem a katonai erővel való fellépést is jelenthette a „törvénytelen támadók” ellen, a „*protectionalis*” oklevelek szabályozták a védelmi jogviszonyt.¹⁰ Rendszerezések voltak a hatalmaskodási perek is, melyek célja az volt, hogy az önhatalmú birtokvédelem törvényes voltát megvizsgálja. A peres eljárások során bizonyítani kellett, hogy a támadás erőszakos volt, illetve hogy az jogtalan volt-e. A hatalmaskodás csak törvénytelen lehetett, így a jogos védelem és az agresszió határa elmosódhatott, ám a királyi védelem ilyen esetekben nem vonatkozhatott a támadóra.

A 15–16. század fordulóján Európa nemessége komoly kihívások sorával szembesült. Az új korszak változásaihoz csak azok tudtak sikeresen alkalmazkodni, akik kellően rugalmasak és felkészültek voltak. Azok a földbirtokosok, akik ragaszkodtak a régi szokásokhoz és képtelenek voltak a szemléletváltásra – különösen a perifériákon élő, szerényebb anyagi helyzetű nemesek –, hamar háttérbe szorultak. A gazdaság nagyarányú fellendülése és az árak gyors emelkedése új szervezési módszereket, fejlettebb mezőgazdasági technológiákat követelt. Ehhez járultak a reformáció nyomán világi kézbe került egyházi birtokok hasznosításának feladatai, amelyek szintén korszerűbb gazdálkodást igényeltek. A korszak ismétlődő háborúi és a hadviselés megújuló eszközei

⁷ Tringli 2018: 11.

⁸ Tringli 2014: 793–808.

⁹ Tringli 2018: 12.

¹⁰ Az uralkodó gyakran egy földesúr vagy akár település benyújtott panaszára hivatkozva is kibocsájtott ilyen oklevelet, mellyel a települést uralkodói védelem alá helyezte.

hozzaértő, tapasztalt parancsnokokat és katonai szakembereket kívántak. Ugyanígy az államigazgatás és az igazságszolgáltatás szervezete is bonyolultabbá, szakosodottabbá vált, ami a hivatalokban szolgáló nemesektől humanista műveltséget és korszerű képzést követelt meg. A nemesi elvárások között a szellemi, művészi és testi képességek művelése is szerepelt, és fontos volt, hogy a nemes mindezt vagyonával és életstílusával is látványosan jelenítse meg. Egy-egy nemesi família sorsa azon múlt, mennyire tudott igazodni az új környezethez. Ugyanakkor az adott ország rendi társadalma a nemesi közösség érdekeit is védeni igyekezett: a 16. század elején ez sokszor a külső betörésekkel szembeni védekezést, a nemesi létszám gyarapodásának megfékezését és a vagyon helyett a származás előtérbe helyezését jelentette. Ez részben a korábbi, nyitottabb szemléletnek és a nemesség tömeges bővülésének ellenhatásaként értelmezhető. Nyugat-Európa több országában – például Franciaországban és Angliában – a század folyamán mégis nagyszámú új nemes került be a régi családok közé, akiket igyekeztek minél gyorsabban beolvasztani. Ezzel szemben a keleti térségben, különösen Lengyelországban, a polgárság és a parasztság felett kivívott politikai fölény után épp az esélyek szűkültek le a nemesi cím megszerzésére, főként azok számára, akiket „méltatlannak” tartottak. A lengyel nemesség erős összetartozás-tudata ugyan biztosította, hogy senkit ne zárjanak ki a közösségből, de emiatt elmaradt a Nyugaton megszokott vagyoni alapú szűrés. Ez vezetett ahhoz, hogy a lengyel nemesség – különösen az elszegényedett réteg – aránytalanul megnövekedett, míg Nyugat-Európában a nemesek száma régóta alacsony volt, a teljes lakosságnak mindössze 1-2%-át adva (szemben a 18. századi Lengyelország 8%-ával). Ausztria és a német tartományok kisebb nemessége a 16–17. században mind létszámban, mind befolyásban visszaszorult az arisztokrácia mellett. Magyarország fejlődése e tekintetben inkább a keleti típushoz állt közel.¹¹

Békés vármegye és települései a 15–16. században

A 15–16. század fordulóján Békés vármegye a Magyar Királyság alföldi, részben peremvidéki megyéi közé tartozott, s noha nem számított országos hatalmi központnak, birtokviszonyai, politikai szerepe és településhálózata alapján fontos regionális jelentőséggel bírt. A korszak eseményeit két nagyobb történelmi szakaszra bonthatjuk: a késő középkorra és a török hódítás időszakára. A 15. század második felétől, különösen Gyula vára révén, egyre fontosabb szerepet kapott az ország déli védelmében. A várat jelentős erőddé alakították, stratégiai célokra használták. Békés vármegyében viszonylag sűrű településhálózat alakult ki, a források több mint száz kisebb-nagyobb falut, mezővárost említenek.¹² A vármegye eddigi kutatásaim és számos forrás információi alapján

¹¹ Maksay 1980: 1–4.

¹² Hévvízi 1999: 271–301.

nagyjából 140 településsel rendelkezett. Sok nemesi család csupán egy-egy birtokot bírt a megyében, azonban voltak, akik jelentős birtokállománnyal rendelkeztek.¹³

A vármegye legfontosabb birtokosa a Gerlai Ábránffy (vagy Ábrahámffy), a Csáky, a Hunyadi, a Nadányi, a Maróthy és a Simay családok voltak. Az Ábránffyakat már 1350 táján említik a források Békés vármegye területén, 1364-ben Edeles, Vésztő, Mágor, Fás és Gerla is az ő birtokukban volt. 1458-ban királyi adományként Mátyás királytól kapták meg Gerendás, Csorvás, Apáca, Tompa, Belső-Hegyes, Külső-Hegyes és Vereasegyháza településeket.¹⁴ 1461-ben Szarvas is az ő kezükre került, és 1469-ben Megyerben már kastélyuk is volt. Emellett az Ábránffy család tagjai, Sebestyén és Péter országgyűlési követek is voltak 1505-ben. A megye szinte egész területén voltak birtokaik, főleg a keleti, déli területeken, illetve a megye középső részén.

A Hunyadi család az egyik legtöbb birtokkal rendelkező família volt a vármegyében. Donát-Tornya, Fazekasegyház, Gádoros, Gellértegyháza, Gellértkuta, Gödény, Kétkupa, Kún-Szentmárton, Lábosegyház, Szent-András, Szentetornya, Tökemonostora és Zeleméres is az ő kezükön volt.¹⁵ Nem csoda, hogy Békés vármegyében olyan sok birtok Corvin János kezére került az 1400-as évek végén. A család birtokai főleg a vármegye délnyugati részén helyezkedtek el.

A Csákyak, bár sosem éltek Békés vármegye területén, mégis jelentős birtokokkal rendelkeztek, peres ügyeik miatt pedig számos forrás maradt fenn a családról. Az ő kezükön volt például Csökmő, Darvas, Kis-Károly, Mihályhalom és Szeghalom. Tagjai közül erdélyi vajdák, főispánok több megyére nézve és tanácsosok is kikerültek. Birtokaik zömmel a vármegye északi részén helyezkedtek el.¹⁶

A Nadányi család szintén Békés vármegye legnagyobb birtokosai közé sorolható, családfájuk az Árpád-ház koráig visszavezethető. Rendszeresen voltak birtokügyekben pereik a Csáky családdal, főleg azért, mert birtokaik szintén a megye északi részén voltak megtalálhatók. A Nadányiak bírták Barsa, Bucsa, Füzes-Gyarmat, Járomteleke, Körözs-Ladány, Pázmány, Süvöltő, Szent-Mihály és Varsányegyház településeket. A Maróthy család tagjai is jelentős birtokok gazdái voltak, a megye székhelye, Békés, valamint Csapegyház, Gyula-Vári, Gyúr, Kerekegyház, Kígyós, Kötesd, Óvár, Püski, Szent-János és Várajt volt a kezükön.¹⁷

A Simay család pedig, amely egyébként később a Veér családdal perelt és házasodott is, Fábiánvára, Félhalom, Sima, Sima-Sziget és Udvarnok településekkel rendelkezett. Birtokaik a megye északi és középső részén helyezkedtek el.¹⁸

Karácsonyi János *Békés vármegye története* című kötetében található egy térkép (1. ábra), amely Békés vármegye határait, folyóit és településeit jelöli.¹⁹ A térkép

¹³ Csánki 1890.

¹⁴ Karácsonyi 1896: 9–16.

¹⁵ Karácsonyi 1896: 313.

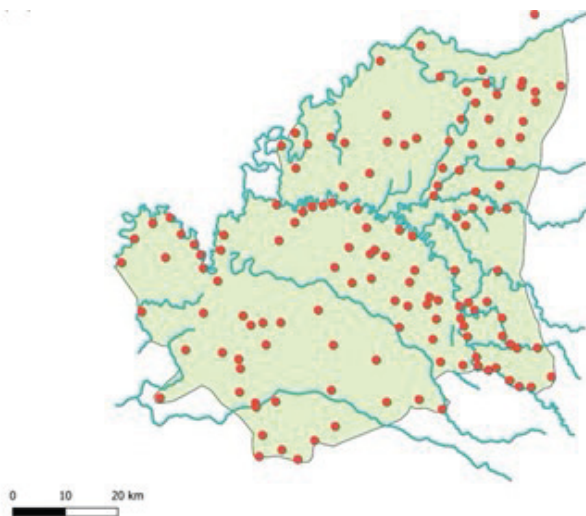
¹⁶ Karácsonyi 1896: 33–34.

¹⁷ Karácsonyi 1896: 101–110.

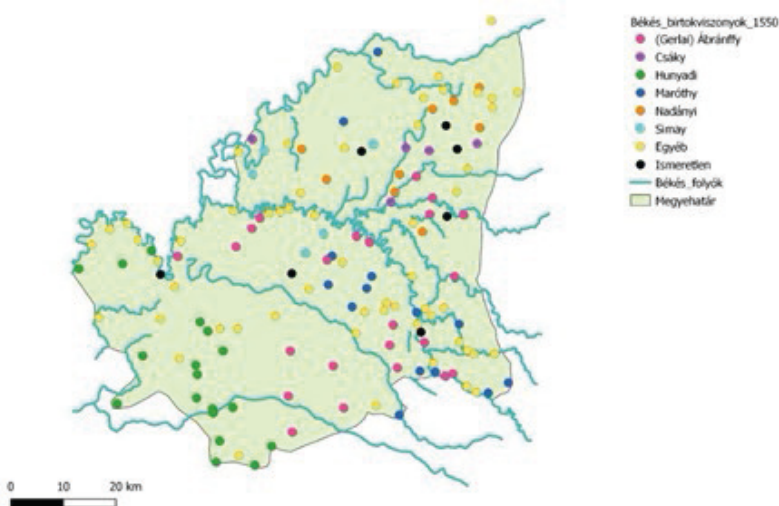
¹⁸ Karácsonyi 1896: 130–137.

¹⁹ Karácsonyi 1896: 16.

segítségével fogom bemutatni azon városokat, falvakat, amelyeket az imént felsorolt nemesi családok birtokoltak, és amelyek közül sokkal a Veérek gazdagodtak. A térképet georeferáltam, hogy meg tudjam jeleníteni rajta a szükséges adatokat. Az alábbi térképen Békés vármegye határait, folyóit és településeit tüntettem fel az 1550-es viszonyok szerint, az ezt követő, második térképen (2. ábra) pedig színekkel különítettem el Békés vármegye birtokosait:

1. ábra: Békés vármegye térképe 1550-ben
A szerző készítette

2. ábra: Békés vármegye birtokosai a 15–16. században
A szerző készítette

Békés vármegye először 1552-ben került kiszolgáltatott helyzetbe, amikor a Délvidéken megkezdődött a török hódoltság korszaka. Gyula vára önmagában már nem tudta feltartóztatni sem a hadjáratok pusztításait, sem a török portyázók támadásait. A lakosság menekülése mindennappossá vált, miközben délről egyre több betelepülő érkezett. A 16. századi megye területe hozzávetőleg megegyezett a későbbi kiterjedéssel: a délnyugati részen ekkor még ide számították a később Csongrádhoz tartozó Királyság, emellett Donát és Fábiánsebestyén falvakat is. Délen Apáca nem került át Csanád megyéhez, és Bihar megyéből itt tartották nyilván az elpusztult Dancsházát is. Ugyanakkor a déli határszálon ekkor még nem Békéshez tartozott Kétegyháza, Komlós és Földvár, északon pedig Szeghalom és Halásztelek. Az említett határokon belüli települések túlnyomó többsége szerepelt az adóösszeírásban.²⁰

A megyében egyedül a király rendelkezett 100 portát meghaladó birtokkal: a gyulai uradalomhoz tartozó 16 faluban (és egy további településen) összesen 281 portát írtak össze. Ez a birtoktest az 1552-ben megszerzett területek része volt, amely a központjától északnyugatra fekvő, majd a megye nyugati határáig elnyúló széles sávban terült el. Tíz birtok nagysága 11 és 100 porta közé esett, további 31 birtok ennél kisebb volt. Az ismert családok közül csupán a Mágóchy és a Dóczy család számított a mágnások közé (Mágóchy Gáspár ezt a rangot már 1572-ben elérte). A megye vezető nemesi famíliái között találjuk az adóösszeírásban szereplő és már korábban említett Ábránffy családot, valamint a Gál, Haranghy, Horváth, Nadányi és Szedechy családokat. Más területeken töltöttek be fontos szerepet a Bánrévy, Massay és Veér családok.

Az adóösszeírás a kisebb birtokos nemességet is nyilvántartotta „*sunt in curia nobilitari*”²¹ megjegyzéssel, öt településen (Ajtós, Kamut, Kerek, Endréd és Sima), de pontos számuk nélkül. Ehhez hozzászámítható az 1555-ös lajstrom két további falujának egy-egy telkes nemese, valamint Csákóhegyes két menekült nemese. Ezek a kismanesi települések többnyire a Fehér- és Kettős-Körös közelében helyezkedtek el.

Egyházi tulajdon Békés megyében ekkor mindössze két apácarend kezében volt: a budai nyúlzigeti apácakén és a váradi beginakén.²² Együttesen is csupán 15 portával bírtak, ami a megye teljes portaállományának mindössze 2,4%-át tette ki.

Békés vármegye nemesi rétege – hasonlóan a Dél-Tiszántúl más megyéihez – a török uralom alatti kiszolgáltatottság éveiben jelentős mértékben kicserélődött. Az 1553-ban ismert 42 birtokos közül mindössze 18-ról mondható el biztosan, hogy felmenőik legkésőbb a 15. században már jelen voltak a megyében. A tehetősebb birtokosok között egyedül Kaczkfő György számított újonnan érkezettnek, aki Pozsegáról menekült,

²⁰ Maksay 1990: 159.

²¹ Vagyis a kúriában lakó nemesek.

²² A *beginák* Nyugat-Európából kiinduló, a 13. századtól Magyarországon is megjelenő női vallásos közösségek tagjai voltak. Nem voltak szerzetesek a szó szoros értelmében – nem tettek örök fogadalmat, és kiléphettek a közösségből, ha úgy döntöttek. Közösségben éltek, vallásos életet folytattak, sokszor betegápolással, oktatással, kézimunkával, szegénygondozással foglalkoztak. Saját házaik vagy kis épületeik voltak, gyakran fallal körülvett „*beginaudvarban*” (*begijnhof*). Magyarországon csak néhány helyen fordultak elő – Nagyvárad mellett például Pozsonyban és Budán is volt ilyen közösség.

és Patócsy Margit házasságával jutott a korábbi szentandrásai uradalom egy részéhez, melyet rövid időre egy másik terület elfoglalásával is gyarapított.²³

A régi, középkori gyökerű birtokos nemesi családok földjei is gyakran gazdát cseréltek, a király például több évtizednyi idegen kézben lévő birtoklás után, 1552-ben szerezte vissza Gyulát. Dóczy Miklós két faluját az összeírás idején Olcharovith Demeter, a gyulai vár királyi tisztje tartotta megszállva, ugyanígy a Simay család egyetlen települését Horváth Ferenc, aki szintén a gyulai őrség tisztje volt.

A századok során, de különösen a Mohácsot követő időkben Békés megyébe betelepülő nemesi családok többsége a szomszédos megyékből (Csongrád, Külső-Szolnok, Zaránd) és a déli területekről származott.

Az alább látható táblázatban az első térképen jelölt települések felsorolása olvasható, emellett Maksay Ferenc *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén* című munkájának segítségével jelöltem, hogy az adott települések milyen nagyságúak²⁴ voltak az 1553-as összeírások szerint, és milyen információkat tudunk az egyes településekről.²⁵

Település	Összeírás éve	Méretkategória	Megjegyzés
Ajtós	1553	Kicsi	Nemesi házak is megtalálhatóak, részben adómentes település
Alsó-Doboz	1553	Kicsi	Gyula vára erdőőreinek lakóhelye
Apácz	1553	Közepes	Adózó jobbágyporta
Báboczk	1553	Kicsi	Kisebb település, részben puszt
Balkány	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Barsa	1553	Közepes	Folyó menti település adózó jobbágyokkal
Békés	1553	Nagy	Vármegyeközpont jelentős lakossággal
Bélmegyer	1553	Közepes	Adózó faluként szerepel
Belső- és Külső-Hegyes	1553	Kicsi	Két kisebb település, gyakran együtt szerepelnek
Bercsényegyház	1553	Kicsi	Kisebb település, szórványosan lakott terület
Bucsa	1553	Közepes	Adózó település, Veér családi birtok

²³ Ez az uradalom korábban hosszú ideig a Hunyadi család birtoka volt; Corvin János Dánfynak adományozta, majd ennek örökösei között voltak a Patócsyak is.

²⁴ **Méretkategória magyarázat:**

1–5 porta: kicsi település,
6–20 porta: közepes település,
21 porta felett: nagy település.

²⁵ Maksay 1990.

Település	Összeírás éve	Méretkategória	Megjegyzés
Csaba	1553	Nagy	Jelentős lakosság, vásároshely
Csaba-Csűde	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Csafar	1553	Kicsi	Pusztajellegű település
Csákó-Hegyes	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Csapegyház	1553	Kicsi	Kisebb falu
Csarna	1553	Kicsi	Erdőőri lakóhely
Cséfány	1553	Közepes	Adózó falu
Cséff	1553	Kicsi	Kis település
Csejt	1553	Közepes	Folyó menti település
Csorvás	1553	Közepes	Folyó közeli, adózó falu
Csökmő	1553	Közepes	Határ menti település
Csuda-Balla	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Dancsháza	1553	Kicsi	Pusztajellegű település
Dánfok	1553	Közepes	Vízparti település
Darvas	1553	Közepes	Határ menti település
Décse	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Détér	1553	Kicsi	Pusztajellegű település
Dónát-Tornya	1553	Kicsi	Kisebb falu
Ecseg	1553	Kicsi	Erdőőri lakóhely
Ecser	1553	Közepes	Adózó település
Edeles	1553	Kicsi	Kisebb falu
Ege	1553	Közepes	Adózó település
Endrőd	1553	Közepes	Folyó közeli falu
Fábián-Sebestyén	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Fábiánvára	1553	Közepes	Erődített település
Fás	1553	Kicsi	Pusztajellegű település
Fazekasegyház	1553	Kicsi	Kisebb falu
Fehéregyháza	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható
Fejérem	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Félhalom	1553	Közepes	Adózó falu
Felső-Doboz	1553	Közepes	Adózó falu
Furugy	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Füregyház	1553	Kicsi	Kisebb falu

Település	Összeírás éve	Méretkategória	Megjegyzés
Füzes-Gyarmat	1553	Közepes	Adózó település
Gádoros	1553	Közepes	Folyó menti falu
Gellértgyháza	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható
Gellértkuta	1553	Kicsi	Kis település
Gerendás	1553	Közepes	Adózó település
Gerla	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható, adózó település
Gödény	1553	Kicsi	Kisebb falu
Gyármányülés	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Gyoma	1553	Közepes	Folyó közeli mezőváros jelleg
Gyula	1553	Nagy	Megyei központ, vár helye
Gyula-Vári	1553	Közepes	Gyulai uradalom része
Gyúr	1553	Kicsi	Kisebb település
Halásztelek	1553	Kicsi	Kisebb település
Hidas	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Járomteleke	1553	Kicsi	Kisebb falu
Káka	1553	Kicsi	Pusztá jellegű település
Kér-Sziget	1553	Kicsi	Folyó menti település
Kerekegyház	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Keselyűshalom	1553	Kicsi	Kisebb falu
Kétkupa	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Kígyós	1553	Közepes	Adózó település
Királyság	1553	Közepes	Adózó település
Kis-Harang	1553	Kicsi	Kisebb település
Kis-Kamut	1553	Kicsi	Kisebb település
Kis-Károly	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Kondoros	1553	Közepes	Adózó település
Környe	1553	Kicsi	Kisebb falu
Körözs-Ladány	1553	Közepes	Folyó közeli falu
Körözs-Szent-Miklós	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Körözs-Tarcsa	1553	Kicsi	Pusztá jellegű település
Kötesd	1553	Kicsi	Kisebb település
Kún-Szentmárton	1553	Közepes	Adózó település

Település	Összeírás éve	Méretkategória	Megjegyzés
Lábosegyház	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Mágor-Csolt	1553	Kicsi	Kisebb település
Maráz	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Méhes	1553	Kicsi	Pusztá jellegű település
Mető	1553	Kicsi	Kisebb falu
Mező-Berény	1553	Közepes	Adózó település
Mező-Két-Sopron	1553	Kicsi	Kisebb település
Mező-Megyer	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható
Mező-Szentmiklós	1553	Közepes	Adózó település
Mihályhalom	1553	Kicsi	Kisebb település
Mogyorós	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Murony	1553	Kicsi	Pusztá jellegű település
Nagy-Harang	1553	Kicsi	Kisebb falu
Nagy-Kamut	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Nagy-Telek	1553	Kicsi	Pusztá jellegű település
Nemeskereki	1553	Kicsi	Kisebb település
Németi	1553	Kicsi	Kisebb falu
Nyárszeg	1553	Kicsi	Kisebb település
Ó-Torda	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Orod	1553	Kicsi	Pusztá jellegű település
Orosháza	1553	Közepes	Adózó település
Óvár	1553	Kicsi	Kisebb falu
Öcsöd	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható
Ölyved	1553	Kicsi	Pusztá jellegű település
Ösvény	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Őzed	1553	Kicsi	Kisebb település
Pányád	1553	Kicsi	Kisebb település
Pázmány	1553	Kicsi	Kisebb falu
Peterd	1553	Kicsi	Szórványos lakosság
Pitvarosegyház	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Póhalom	1553	Kicsi	Kisebb település
Püski	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Remeteháza	1553	Kicsi	Pusztá jellegű

Település	Összeírás éve	Méretkategória	Megjegyzés
Rotyma	1553	Kicsi	Kisebb falu
Sándoregyház	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Sima	1553	Kicsi	Kisebb település
Sima-Sziget	1553	Kicsi	Pusztá jellegű település
Süvöltő	1553	Kicsi	Kisebb falu
Szanna	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Szarvas	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható
Szeghalom	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható
Szénás	1553	Kicsi	Kisebb település
Szent-Albert	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Szent-András	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható
Szent-János	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Szent-Mihály	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Szent-Miklós	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Szentetornya	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Szilasegyháza	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Tompa	1553	Kicsi	Kisebb falu
Tökemonostora	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Tölgy	1553	Kicsi	Kisebb település
Udvarnok	1553	Kicsi	Kisebb település
Ványa	1553	Kicsi	Szórványosan lakott település
Várajt	1553	Kicsi	Kisebb falu
Varsányegyház	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Verebes	1553	Kicsi	Kisebb település
Veresegyháza I.	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Veresegyháza II.	1553	Kicsi	Templom/plébánia is megtalálható
Vesze	1553	Kicsi	Kisebb település
Vesztő	1553	Közepes	Templom/plébánia is megtalálható
Zeleméres	1553	Kicsi	Kisebb település

1. táblázat: Békés vármegyei települések 1553-ban

Arad vármegye a 15–16. században

Arad vármegye a történeti Magyar Királyság délkeleti peremének „kapumegyéje”: a Maros völgye és a Fehér-Körös–Zaránd-hegység átjárói révén természetes összeköttetést biztosított a Tiszántúl, Erdély és a Bánság között. A térség már az Árpád-kortól királyi közigazgatási egységekbe szerveződött, a várispánságokból kinövő nemesi vármegyék önkormányzata és törvénykezése a 13–15. század során differenciálódott és erősödött meg (szolgabírák, alispán, megyei törvényszék), miközben a királyi várbirtokok eladományozása fokozatosan teret nyitott a főúri és köznemesi birtokhatalomnak. A megye mint „a királyi hatalom helyi végrehajtója” a késő középkorban lépésről lépésre vált a középbirtokos nemesség politikai terepévé.²⁶ Arad vármegye a középkor óta a Maros folyó mentén elterülő, stratégiai jelentőségű terület volt, melynek története szorosan összefonódott Erdély és a Magyar Királyság határvédelmi rendszerével. Már a 11–12. században kialakult a vármegyei közigazgatás, amelynek központja a nevét adó Arad városa volt. A középkor folyamán itt ülésezett a vármegye közgyűlése, és gyakran más megyék is itt tartották gyűléseiket. Arad fontos egyházi központ is volt: II. Béla király 1135-ben alapította az aradi prépostságot, mely a helyi szellemi és gazdasági élet központjává vált.

A tatárjárás (1241–1242) a várost kevésbé érintette, azonban a későbbi századokban többször is háborús pusztítások érték. A 16. század közepén a törökök elfoglalták, és 1552-től a temesvári vilajet részeként szandzsákközpont lett. Bár ekkor Arad katonai jelentősége korlátozott volt, a 17. század végére újra magyar kézre került, és a Habsburg-uralom alatt fejlődésnek indult.

Arad vármegye központja az aradi vár (Orod/Arad) volt, a megyei intézményesülés Árpád-kori gyökereit bő forrásanyag igazolja.²⁷ A 15–16. századra a megyei önkormányzat (szolgabírák, alispán, közgyűlések) mindennapi jogszolgáltató működése a helyi nemesség mindennapjaiba ágyazódott; a királyi jelenlét inkább a főispáni kinevezéseken és a nagyobb ügyek megyei kihirdetésén át jelent meg. A Maros alsó völgye termékeny gabona- és rétgazdálkodást, a Hegyalja szőlőkultúrát tartott el; a folyami átkelő és vásárhelyek²⁸ élénk regionális forgalmat mozgattak. A nagybirtokos családok (pl. Haraszthy, Herczeg/Herczegh) mellett Aradban jelentékeny számmal voltak kisebb birtokosok, akik a megyei tisztségeket is vitték – a 15. század végétől 1566-ig tartó „rég nemesség” utolsó korszaka különösen sűrű forrásanyagot hagyott az okleveles gyakorlatról (beiktatások, letiltások, határjárások).²⁹ Maros menti kereskedő- és vásárhelyek voltak Arad, Lippa és Borosjenő, melyek a középkor óta fontos vásár- és kereskedelmi központok. A hegyaljai borvidéki falvak szőlő- és bortermelésükről voltak híresek,

²⁶ E folyamatot a Hunyadi–Jagelló-kor jog- és intézménytörténete markánsan kirajzolja.

²⁷ Például az aradi káptalan állandó szerepe beiktatásokban, peres eljárásokban.

²⁸ Arad vagy Pécska települések említendőek.

²⁹ Márki 1892.

mint Ménes és Pankota. A síksági mezőgazdasági településeket gabona-, kukorica-, napraforgó-termesztés, valamint szarvasmarha-tenyésztés jellemezte.

1550-től kezdődően Arad vármegye szinte állandóan hadjáratoknak volt kitéve, és a folyamatos pusztítás nyomot hagyott mind a lakosságon, mind a településhálózaton. Az 1551–1552-es évek hadjáratai – amelyek különösen súlyos következményekkel jártak – során a megye várai sorra török kézre kerültek. Bár a hódoltság a század végéig nem terjedt ki teljesen, amíg a szomszédos Gyula, Jenő és Világos várai magyar kézen maradtak, időről időre sor került az aradi rovásadó összeírására. Az 1561-es adólajstrom már egy jelentősen megfogyatkozott lakosságú és megritkult településhálózatú megyéről tanúskodik. Az összeírók nem foglalkoztak a megye egykori, kelet felé egészen Hunyad megyéig nyúló részével, a Gyarak–Radna-vonaltól keletre eső Maros-völgyi településekkel, ahogy a ritkán lakott hegy- és erdővidékekkel sem. Dél felé, a valaha a Maroson túl messzire nyúló területből³⁰ szintén kimaradt a Lippától keletre fekvő vidék, mely sok tekintetben az északi Maros-part településszerkezetét idézte. A Marostól délre eső nyugati részen mindössze 17 falut írtak össze, ami hűen tükrözi a térség drasztikus elnéptelenedését. Maga Lippa is hiányzott a lajstromból.

Kedvezőbb kép mutatkozott a Marostól északra fekvő síkvidéken, bár innen is hiányoztak egykori középkori települések. A nyugati perem (Pécska térsége) ekkor Csanád vármegyéhez tartozott. Arad határa északon, Zaránd vármegye felé, Világos vára alatt húzódott nyugat-északnyugati irányban; ez csak 1741-ben változott meg, amikor Zaránd nagy részét Aradhoz csatolták. Az 1561-es összeírás egyetlen 100 portánál nagyobb birtokot sem talált a megye területén. A 14 középbirtok közül – amelyek 11 és 100 porta közé estek – a legkiterjedtebbek az aradi káptalanhoz (illetve préposthoz), valamint Mágochy Gáborhoz tartoztak. Ezenkívül 38 olyan nemest vagy egyházi testületet jegyeztek fel, amelyek legfeljebb 10 portával rendelkeztek. A nagybirtokosok közé sorolták többek között Bebek Györgyöt, a későbbi erdélyi főkapitányt, a régi bárói család sarját; Liszti Jánost, aki később kancellár és püspök lett; Pethő Jánost, a későbbi asztalnokmestert és két testvérét; továbbá a bárói rangra emelkedő Kerecsényi László várkapitányt és Mágochy Gábort, Arad főispánját. A századforduló környékén nyert bárói címet egy Dóczy és egy Serényi családtag, míg a Barcsay família egyik tagja az erdélyi főurak közé került. 1560-ban Paksy Lajos testvérét is bárói rangra emelték. A megyei vezető középbirtokos családok közé tartozott az Ábránffy, Baky, Pongrácz, Ravazdy és Újlaky família. Arad határain túl is jelentős befolyással bírt a Kátay, Nadányi, Vetéssy és Zeleméry nemzetség.³¹

Az aradi káptalan és a prépost birtokain kívül a 16. század közepén mindössze három további egyházi birtokot tartottak számon a megyében: a csanádi püspökét, a csanádi káptalanét, valamint a kalodvai pálos rendházét. Ezek nagyságáról azonban csak kevés adat áll rendelkezésre. Az ismert egyházi javak összesen 87 portát tettek ki, ami a magyar fennhatóság alatt álló porták 18,6%-ának felelt meg.

³⁰ Később Temes és Krassó megyék északi sávját alkotta.

³¹ Maksay 1990: 97–98.

Arad megye hanyatlását nemcsak az mutatta, hogy az összeírásból számos település hiányzott, hanem az is, hogy több falut egyenesen elpusztultként jegyeztek fel (például Kurtafejéregyháza és Örint). Öt szétszórta fekvő faluban meg nem határozott számú pusztatelket írtak össze. A nyomor és az adóterhek elől való menekülés jele volt az is, hogy tizenegy község – köztük öt Maroson túli – lakói egyszerűen nem jelentek meg az összeírók hívására. Kilenc helységben említettek adómentes jobbágyokat, akik szegénységük miatt mentesültek a fizetés alól. Ilyen adómentesek a középbirtokok felénél fordultak elő, gyakran a kismemesi birtokosok helyzetét is nehezítve.

A középkori Arad megye számos mezővárosa a keleti területeken feküdt, így ezekről az 1561-es adójegyzék semmilyen információt nem közölt (például Kapronca, Lippa, Szád, Váralja). Mácsalaka adatai is hiányoztak. Az öt összeírásban szereplő város közül csupán Szentpálnak (36 porta) és Kovászinak (33 porta) volt számottevő adóalapja, míg Papin, Sződi és még maga Arad is csupán néhány portával bírt. A húsz portát meghaladó települések közé tartozott Aranyos-szőlős, Jászpély, Pálülése, Mikelaka, Papokfejéregyháza és Radna. A legtöbb város birtokjogát a Mágochy–Liszi–Kaczky (más néven Litteratus³²) tulajdonosi szövetség osztotta meg, gyakran további társbirtokosokkal együtt. Arad városa és néhány nagyobb falu az aradi káptalan és a prépost kezén volt, míg a többi település más vagyonos földesurakhoz tartozott. Radna teljes egészében, Jászpély pedig nagy részben a kincstár tulajdonában állt.

Az 1563-ban készült gabonadézsma-jegyzék adatai – 17 aradi településre vonatkozóan – összevethetők az 1561-es rovásadó-portaszámokkal. A dézsmafizetők száma közel 70%-kal meghaladta a portákét (283 kontra 167), bár ez az arány torzított, mivel a rovásadó-összeírás a portákon kívül kevés más adatot tartalmazott. Az aradi szandzsák 1557–1558-as oszmán defterének „ház”-adatai szintén kisebb lélekszámról árulkodnak: 14 településben mindössze 20%-kal több házat jegyeztek fel (181) a portaszámhoz képest (150).

A mohácsi vész utáni évtizedek súlyos csapásai erősen megritkították a régi aradi nemesi családok sorát, ám a birtokosok közel feléről (52-ből 23-ról) még így is bizonyítható, hogy legalább a 15. század óta helyben rendelkeztek földdel. Az újonnan érkezett földesurak közül három birtokai sok településen összefonódtak: Kaczky Litteratus György – aki Pozsegáról menekült a török elől – özvegye két, országosan is terjeszkedő új főúrral osztozott rajtuk: a baranyai származású, de csanádi birtokos Mágochy Gáspárral (egykori gyulai, majd egri várkapitány és főispán) és Liszi Jánossal (Oláh Miklós érsek rokonával, későbbi püspök-kancellárral). E birtoktest jelentős része egykor a Pósaiai uradalmához tartozott, amely az 1470-es években, a család kihalása után számos örökös kezén feldarabolódott, majd különböző eredetű földekkel kiegészülve jutott Kaczky és társai kezére.

Bebek György, a gömöri főúr, felesége – Patócsy Zsófia – révén szerzett meg egy népesebb Patócsy-falut. Pászthory János az Abránffy és a vele közösen birtokló családok javait szerezte meg közvetlenül az összeírás előtt. A horvát származású, Gyulán szolgáló

³² Ilyen jelzőt a 16. századi források gyakran adtak olyan nemeseknek vagy városi polgároknak, akik kiemelkedő iskolázottsággal, jogi vagy adminisztratív műveltséggel rendelkeztek.

vitéz, Olcharovith egy egykori Bánffy-falu tulajdonosa lett. A Pest megyei eredetű Kátay János és a Zaránd vármegyei Földváry István birtokai alig haladták meg a tíz portát; előbbi a Ravazdy, utóbbi az Ösy család jogutódjaként jutott hozzá több faluhoz. A király csupán visszaszerezte legjelentősebb aradi birtokát, Radnát, amely korábban Hunyadi Mátyás, majd Corvin János és örökösei kezén volt.³³

A 16. század közepének gyors birtokoscseréi – amelyek részben már a korszak előtt is megkezdődtek – számos új családot hoztak a megyébe az ország távolabbi részeiről, de a közelebbi vidékekről, például Zarándból, Bihar vármegyéből, Hunyadból és Békésből is sokan települtek ide. A vármegye 15. századi nemesi lajstroma a Veér családot már 1434-ben az aradi Csegezén (Csegze) mint birtokosokat említi, ám több birtokot csak a 17. századtól bírtak.³⁴

Zaránd vármegye a 15–16. században

A megye első említése a 11–12. század fordulóján, királyi várispánságként adatolható. A tatárjárás (1241–42) jelentős pusztítást végzett, ekkor a vármegyei központ szerepét részben Arad vára vette át. A 14–15. században több erős helyi nemesi család (pl. Losonczi-, Csanádi-, Hunyadi-birtokok) befolyása alatt állt. Fontos kereskedelmi útvonalak futottak a vármegyén keresztül Erdély és az Alföld között, ami gazdasági-lag kiemelt helyzetet biztosított. A települések többsége kisebb falvakból állt, melyek mezőgazdasággal, állattartással és bányászattal foglalkoztak. A hegyvidéki részeken arany-, ezüst- és vasércbányászat folyt, mely részben királyi, részben magánkézben volt. A lakosság nagy része magyar és román jobbágy, valamint kisebb számú székely és vallon (bányász) eredetű betelepülő volt.³⁵

A zarándi királyi rovásadó-beszédők 1552-ben, a Habsburgok rövid ideig tartó erdélyi és partiumi uralma idején végezték tevékenységüket. Ez az időszak közvetlenül követte az 1550-ben Arad környékén zajló hadjáratot, illetve az azt követő két esztendő hadmozdulatait, de még megelőzte a megye teljes török fennhatóság alá kerülését. Mire az 1561-es összeírás elkészült – melyet az 1552-es feljegyzések kiegészítő forrásaként használtak –, a korábbi pusztítások után a lakosság száma érezhetően megnövekedett, így a zarándi adók beszedése, a hódoltsági területek bővülése ellenére sem tűnt teljesen reménytelen vállalkozásnak.

A hajdani Zaránd vármegye területének túlnyomó részét a 18. század derekán Aradhoz csatolták. A közép- és kora újkorban a megye elsősorban nyugat felé terjeszkedett – bár határai gyakran változtak –, részben a későbbi Arad megye területére is

³³ Maksay 1990: 99–101.

³⁴ Márki 1892.

³⁵ Kozma 1848.

átnyúlt. Ennek megfelelően az 1552-es összeírók Gyula vidékét is nyilvántartásba vették: délen Kétegyházáig, nyugaton Eperjesig, keleten Kesziig terjedően, ezek a helységek később Békéshez kerültek. Délnyugaton pedig olyan falvak – Bánhegyes, Dombiratos, Kevermes – is szerepeltek a lajstromban, amelyek utóbb Csanád megyéhez tartoztak. Északon több települést is Zarándhoz számítottak, például Tamáshidától Tolmácsig és Ökörítőig, melyek a későbbiekben Biharhoz kerültek.

A megye keleti, keskeny és elnyúló területének túlnyomó része szintén bekerült a nyilvántartásba egészen az 1876-ban Hunyadhoz csatolt keleti határig, bár a legkeletibb, Brád környéki hegyvidéki falvakat – részben késői alapításuk miatt – még nem találjuk a jegyzékben. Számos nagybirtok tartozékait (összesen kb. 130 települést) azonban csak az uradalom központjának neve alatt rögzítették, így Dezna, Halmágy, Jenő, Pankota és Köszönd vidékét, hasonlóan Körösbánya és Kápolna környékéhez.

Az 1552-es lista egyetlen nagybirtokának, a király kezében lévő gyulai uradalomnak a határai rajzolódnak ki: 207 portával, 32 helységben, Gyula környékén és szétszórta a zarándi síkság falvaiban, köztük Meszt és Simánd városaival. Lossonczy István, a temesvári főispán és főkapitány – aki más vidékeken is kiterjedt birtokokkal bírt – özvegyéről az 1561-es jegyzékből tudjuk meg, hogy 334 porta fölött rendelkezett. Ezek többsége a hegyaljai és hegyvidéki zónában feküdt (pl. Dezna, Jenő, Pankota).

Egyéb jelentős uradalmakról – mint a világosi (Galsa és Seri mezővárosokkal), a körösbányai és kápolnai területek, a Kalodva menti hat település (Báthori András kezén), valamint a halmágyi (Moga Mihály és Miklós birtokában) és köszöndi (Ábránffy család) javak – az összeírás nem közöl pontos portaszámot. Az alapösszeírás négy 11–100 porta közötti középbirtokot és 65 kisebb, 10 porta alatti birtoktestet sorol fel, míg az 1561-es adatbázis további 63 birtokos nevét őrizte meg.

A kor előkelői között a 100 porta alatti birtokok tulajdonosai között találjuk Balassa Menyhért főispánt (később országos főkapitányt és erdélyi tanácsurat), Bebek Györgyöt (utóbb erdélyi főkapitányt), Bethlen Gábort (a Zápolya-udvar tanácsosát) és Dersffy Istvánt (a pohárnokmester apját). Bárói rangra emelkedett Horváth Márk és Mágochy Gáspár, míg Szokoly György régi főúri családból származott. Nem sokkal később a Dóczy, a Barcsay, a Rákóczi és a Toldy rokonság tagjai kerültek az ország és Erdély elitjébe.

A megye meghatározó középbirtokosai és tisztségviselői között ott találjuk az Ábránffy, Gál, Horváth, Massay, Nadabi, Ribiczey, Sárközy és Sárossy családokat. A nyugtalan viszonyok kevésbé kedveztek az egytelkes kisnemességnek, de az 1552-es összeírás legalább öt településen említette jelenlétüket, az 1561-es pedig újabb három falut adott hozzá.

Az egyházi birtokok száma csekély volt: az egri püspök, valamint a váradi és aradi káptalan (utóbbi prépostjával együtt) összesen 61,1 portával rendelkezett (a megyei állomány 4,9%-a).

A hadjáratok után Zaránd lakossága jelentősen megfogyatkozott: 24 települést pusztultnak jegyeztek, főként Pankota és Borosjenő térségében. Számos lakott falu sem fizetett adót – köztük mintegy 80 település – az adószedés sikertelensége miatt. A legnagyobb adóbevétel Gyula környékén realizálódott. 1561-re a puszták kétharmada ismét benépesült, és a portaszámok is megugrottak: az 1552-ben feljegyzett 425 porta mellé 813 újabb került.

Az összeírás ritkán közölte a pusztatelkek számát, de Gyulán például több mint 200 elhagyott házról számolt be. Sok településen a jobbágyok nagy része szegény volt, és a feljegyzések több helyen csupán ennyit rögzítettek: „*alii vero coloni sunt pauperes ac desertae*”. A jegyzék érdekességei között szerepel, hogy egy helyen a gyulai vár katonáit, máshol módosabb urak szabadosait is megemlíti.

A korábbi mezővárosok közül kevésről maradt adat: Gyulán 21, Meszten 14, Simándon 8 portát számoltak, utóbbi kettőnél külön kiemelve a lakosság szegénységét. A nagyobb települések közül Borosmegyer, Vadász és Pül volt a legnépesebb. A városok egy része a kincstárhoz, másik része a Báthoriakhoz tartozott, Pankota kizárólag Lossonczyné tulajdona volt.

Az 1552-es portaadatokat a gabonadézsmajegyzékek tizedfizetői számaival összevetve jól látszik, hogy a dézsmafizetők száma sokszor többszöröse volt a portáknak. A népesség újjáéledése után, 1561-ben a két adatforrás már csak kisebb mértékben tért el.

Bár a hosszan elnyúló háborús helyzet különösen felkavarta a Dél-Alföld birtokos társadalmát, a feljegyzett 133 birtokos közül 67 család már a 15. században is jelen volt a megyében. Az újabb szerzemények közül kiemelkedik a gyulai uradalom, amelyet 1552-ben a király visszaszerzett. Székely Ferencné a Lépes-birtokokhoz, Balassa Menyhért pedig a Keczer család javaihoz jutott. A betelepülő családok többsége Bihar, Hunyad és Szatmár vidékéről érkezett, kisebb részük Felvidékről, Erdélyből, illetve a szomszédos megyékből.

Veér András hagyatéka: a Veér család birtokszerzései a 15. század végétől a 16. század elejéig

A Veér család eredetileg Temes megyéből, Muronyból származó köznemesi család, ezért korábban, a 14. században még a *Muronyi* előnevet használták. A családfa az eddigi ismereteink alapján Muronyi Péterig vezethető vissza, akinek két fia ismert: László és Jakab. Esetünkben Muronyi Jakab a fontosabb, aki elsőként viselte a Veér nevet a családban, és 1428-ban már királyi szolgálatban álló személyként említik.³⁶ Emellett már ekkor ismert a család birtokainak egyik királyi adományként megszerzett része, melyről oklevelet 1428 februárjában állított ki az aradi káptalan: „*Az ar. kpt. -nak meghagyja Zsigmond király, hogy Muronyi Péter fia Jakabot, továbbá Muronyi János fia Miklóst és Tamást iktassa be a krassó vm. Szokolár falu felébe és Urocz b. harmadrészébe.*”³⁷ Jakabnak két fia ismert, Mihály és György. A vérvonal Mihállyal folytatódik, aki 1463-ban már nem élt, özvegye, Veronika és gyermekei, András, János, István és Katalin ugyanebben az évben

³⁶ A Muronyi előtaggal párhuzamosan nevezik még Urozinak is a család tagjait a Krassó megye déli részén lévő, Urolc/Urocz nevű birtokuk után.

³⁷ Juhász 1962: 26.

Szilágyi Erzsébet közbenjárására Mátyás királytól kaptak birtokot: Farkasfalvát Baranya megyében.³⁸ Az okmányt a Teleki család gyömrői levéltárában találhatjuk.³⁹ Mihály három fia közül Andrással folytatom a család ismertetését, ő volt az, aki birtokszerzései révén felemelte a Veér családot.

Veér Andrást Szilágyi Erzsébet helyezte Békés vármegyébe, és megtette a szentandrászi uradalom gazdatisztjének 1471-ben. Ugyanebben az évben András több birtokot is zálogba vett (Gerlai) Ábránffy Bálinttól.

Az aradi káptalan előtt Gerlai Ábrahámfia Bálint a kaproncán lévő birtokrészeit és a hozzá tartozó aradvármegyei Dobravicza, Peleczke, Damásafalva, Moldovác, Dobokva, Báta, Bábólna és Bozava birtokokat, az Agyag Bélen és Kisagyag Bélen lévő birtokrészeit, a hozzátartozó s „in pertinentiis Kewzend” lévő Selyesty, Gavora, Albófalva, Korcsomáros falva, Eperjes, Kerva és Albópataka nevű birtokokkal Muroi Vér (Weer) Andrásnak 1800 forintért zálogba adja.⁴⁰

Később, 1482-ben már Debrecen ispánja volt. Mivel András számos birtok tulajdonosa lett, többször próbálták meg perbe fogni Békés vármegye nemesei. 1471-ben Mátyás ezzel kapcsolatban bocsájtott ki királyi rendelkezést:

Fidelibus nostris magistris prothonotariis curie nostre et aliis quibuscumque iudicibus regni nostri ecclesiasticis videlicet et secularibus presentes visuris salutem et gratiam. Exponit nobis fidelis noster nobilis Andreas Wer de Mwron, quod quia possessiones Donathtornya et Kyralsag vocatas de nostro mandato occupasset, propterea ipsum aliqui coram vobis in causam convenire niterentur, unde fidelitati vestre firmiter mandamus, quatenus prefatum Andreám ad nullius instantiam preterea quod de nostro mandato prescriptas possessiones occupavit, iudicare debeatis. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restituti.⁴¹

Emellett Mátyás király 1472-ben történő birtokadományának köszönhetően András megszerezte Körös-Tarcsa jó részét, és ezzel a család központjává is e települést tette meg. De nemcsak királyi adományok útján jutott új birtokokhoz, hanem zálogba vételek révén is. „*Mint aféle pénzes ember, egymásután vette zálogba*

³⁸ Iványi 1931: 140.

³⁹ Az okirattal mindössze egy probléma van: az Iványi Béla által összegzett gyömrői levéltár iratanyagának ezen konkrét okiratában nem Veér Mihály, hanem Veér György özvegyének és gyermekeinek nevezi a birtokadomány kedvezményezettjeit. A dolgozat későbbi szakaszában azonban egy Veér András által saját kezűleg írt levélben látni fogjuk, hogy valóban Veér Mihály volt az édesapja.

⁴⁰ Iványi 1931: 151.

⁴¹ „Hűségés főjegyző mestereinknek, királyi udvarunk tagjainak és bármely más bírának, akár egyházi, akár világi személyeknek, akik e jelen iratot megtekintik, üdvözlétünket és kegyelmünket küldjük. Hűségés nemesünk, a Muroi Wer András előadta nekünk, hogy mivel Donáthtornya és Királyság nevű birtokokat a mi parancsunkra birtokba vette, egyesek emiatt őt elöttetek perbe akarják fogni. Ezért hűségetekre szilárdan meghagyjuk, hogy a nevezett Andrást semmilyen indok alapján ne ítéljétek el, csak azon kívül, hogy a fent nevezett birtokokat a mi parancsunk alapján vette birtokba. Ennek ellen ne tegyétek. A jelen irat felolvasása után azt a bemutatónak vissza kell adni.” Iványi 1931: 151.

megyénk és a szomszédos Zarándmegye pénzzűkében szenvedő nemeseinek, például az Ábránfyaknak, *Nadabyaknak, Erdőhegyieknek, Kamonyayaknak birtokait.*⁴² 1473. augusztus 14-én kelt az egyik zálogba iktatás: „*I. Mátyás király meghagyja az aradi káptalannak, hogy Muroi Vér Andrást Kamonyai Miklós fia Mihálynak zarándvármegyei Székudvar, Mácsa és Keczerkutas birtokaiba zálog címén iktassa be.*”⁴³ Ezt követte az 1476. február 17-i okmány:

I. Mátyás király meghagyja az aradi káptalannak, hogy Muroi Vér Andrást a Nadabiak zarándvármegyei Nadab, Gyarmat, Földhid, Szentmárton, Veresegyház, Kőtelek, Pecsér, Erenye, Karang, Köbli, Hegyénháza és Keszi, továbbá a biharvármegyei Alabián birtokokon lévő részeibe; végül Kamonyai Miklós fia Mihálynak Székudvar, Mácsa és Kutas zarándvármegyei birtokaiba zálog címén iktassa be.⁴⁴

Természetesen Veér András gyors meggazdagodása sok ellenséget is hozott, 1479-ben Békés vármegye nemessége betörésekkel, szarvasmarhák elhajtatásával és lórablással is vádolta. A vádak miatt a nádor 1479. február 27-én fej- és jószágvesztésre ítélte Veér Andrást. Csakhogy a büntetést nem lehetett végrehajtani, ugyanis Mátyás király már 1478-ban pallosjogot adományozott neki és fiának, Szilágyi Erzsébet közbenjárására pedig a király három nap múlva megkegyelmezett neki. 1478-ban emellett a király egy olyan dokumentumot is kibocsátott, amelyben Veér András jobbágyságra is kitér:

I. Mátyás király az ország összes praelatusainak, báróinak, comeseknek, várnagyainak, nemeseinek, ezek tisztjeinek, továbbá a városoknak, községeknek és ezek bírának meghagyja, hogy a Muroi Vér (Weér) András és fia György birtokain élő jobbágyokat, kivéve a lopás, rablás, gyűjtogatás, emberölés és hasonló bűnügyeket, perbe vonni, felettük ítélkezni, őket személyükben vagy javaikban letartóztatni ne merjék s akinek valami panasza van ellenük, az forduljon Vér Andráshoz, fiához Györgyhöz és ezek tisztjeihez igazságszolgáltatás végett, ha pedig ezek igazságot nem szolgáltathatnának, akkor forduljanak az ország rendes bíráihoz.⁴⁵

Mindemellett Veér András 1479-ben menedéklevelet is kapott az őt ért igazságtalanságokért, melyet Guti Ország Mihály nádor előtt Losonczi László adott át neki.⁴⁶

I. Mátyás király, anyja Erzsébet kérelmére: „*nobili Andree Wer de Mwron, capiti quoque ac possessionibus, portionibusque possessionariis necnon rebus et bonis suis universis super omnibus delictis et excessibus et presertim super hospitalitate furum et latronum, pro quibus ipse in iudicio generáli universitati nobilium comitatum Zaránd et Bekes*” lindvai Bánfi Miklós pozsonyi gróf

⁴² Karácsonyi 1896: 158.

⁴³ Iványi 1931: 154.

⁴⁴ Iványi 1931: 155.

⁴⁵ Iványi 1931: 157.

⁴⁶ Iványi 1931: 159.

által „proscriptus esse perhibetur, vei si in comitatibus Themesiensi Orodienzi et Chanadiensi in iudicio generáli per eundem Nicolaum Banfy celebrando hac vice proscriberetur... Bude, feria tertia proxima post dominicam Invocavit anno” stb.⁴⁷

Ettől kezdve András bátran folytatta birtokszerzéseit, megszerezte egész Körös-Tarcsát, Edelest, Fást, Szarvast és Félhalom egy részét, melyeket családjára is átörökölt. Törvény elé idézte ezenkívül a szomszédos Nemes-Kerek, Bélmegyer és Edeles nemeseit is, továbbá Békés vármegye egykori legnagyobb birtokosait, az Ábránffyakat, tulajdonképpen mindenkit, aki őt a valódi vagy vélt jogaiban, ingóságaiban háborgatni próbálta, és ezeket a pereket rendre meg is nyerte. A 16. században a Körös-Tarcsai előnevet vette fel, és ezt a nevet meg is tartotta a család a további évszázadokban is. András Békés vármegyén kívül Zaránd vármegyében is terjeszkedni kezdett főként zálogba vételek útján. *„I. Mátyás király meghagyja a budai káptalannak, hogy Muroi Vér Andrást Székudvari Keczer Mihály zarándvármegyei Székudvar, Mácsa és Keczerkutas birtokain lévő részeibe zálog címén iktassa be.”*⁴⁸

Hatalmas területszerzései miatt természetesen Veér Andrásnak sok peres ügye volt a Békés és Zaránd vármegyei nemességgel. Adott például egy 1480-ban történt eset, amikor Veér András panaszt emelt több birtokos ellen. Veér szerint a Zaránd vármegyei Ságón lévő birtokrészeit Szokoli Boldizsár elfoglalta, emellett az Edelesi család az Edeles-birtokon, közös használatban lévő tó halállományát kihalászta, ezt követően a Herpai család támadta meg a panaszos fát szállító embereit.⁴⁹ A király március 2-án elrendelte az eset kivizsgálását. Május 19-re a királyi konvent azt állapította meg, hogy Veér András panaszja a valóságnak megfelel. András két évvel később újfent panaszt tett a királynak, ezúttal több tanút és több panaszost is említene. Veér András mellett a veje, Hencziday Benedek, továbbá Szilas Péter, Geley Imre és testvére, Benedek, valamint Kasza Tamás özvegye, Katalin asszony tettek panaszt. A panasz oka hasonló, mint az előző volt. Veér Andrástól Dóczy Imre a Zaránd vármegyei Székudvar egyik utcájának harmadrészét, továbbá ugyanott egy jobbágy kertjét foglalta el. Varsányi Pető Miklós ugyanazon vármegyében, Mácsa birtokán 36 szántóföldet, a kereki és bélmegyeri nemesek pedig a Békés vármegyei Körös-Tarcsán lévő halastavat foglalták el. Hencziday Benedeknek később Kompolti János és Csáky Ferenc emberei a Békés vármegyei Csépány és Balkány nevű birtokait támadták meg, ahonnan 50 marhát hajtottak el. Ezt követően Szilas Péternek a Szabolcs vármegyei Földes nevű

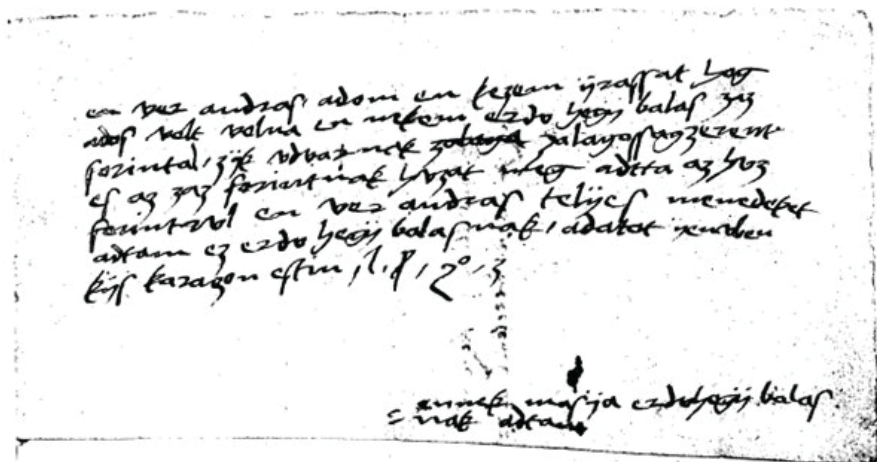
⁴⁷ I. Mátyás király, édesanyja, Erzsébet (Szilágyi Erzsébet) közbenjárására: „A muroi nemes Wer Andrásnak, valamint az ő személyének, birtokainak, birtokrészeinek, továbbá minden vagyonának és javának ügyében – minden büntett és túlkapás, de különösen a tolvajok és rablók rejtegetése miatt, amelyekért őt a zarándi és békési vármegyék nemességének közgyűlése előtt, lindvai Bánfi Miklós, Pozsony vármegye grófia törvényen kívül helyezettek (proscriptus) mondotta, vagy ha a temesi, váradi és csanádi vármegyékben ugyanezen Bánfi Miklós által ez alkalommal tartandó közgyűlésen ugyancsak törvényen kívül helyezettek nyilváníthatnék... Kelt Budán, nagybőjt első vasárnapját követő legközelebbi keddi napon...” A szöveg Veér Andrásnak egy korábbi elítélése alól való mentesítését taglalja. Iványi 1931: 159.

⁴⁸ Iványi 1931: 157.

⁴⁹ Iványi 1931: 162.

birtokát támadták, innen az összes oklevelet elvitték, a Gyarmatiak pedig a Gelei testvérek földesi kúriáját támadták meg. Végül Varjas János az embereivel Katalin asszony Békés vármegyei birtokát, Szent-Andrást és az itt lévő kúriáját támadta meg, ahonnan elvitték Katalin ezüstjeit és egyéb ingóságait.⁵⁰ Mátyás király ezt az esetet is azonnal kivizsgáltatta, és újfent a panaszosok igazával zárult az ügy.⁵¹

Veér András nevéhez fűződik egy nagyon fontos irat is, az 1493-ban kiadott menedéklevele (3. ábra), amely az első magyar nyelvű elismervény. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi azt a pársoros, de régiségénél fogva értékes papírlapot, melyen Veér András menedéklevelét⁵² olvashatjuk. Gyömrőn, a széki gróf Teleki család levéltárában találták meg a 18. században.

3. ábra: Veér András menedéklevelének másolata⁵³

Mátyás király halála után András II. Ulászló kegyét is elnyerte, birtokaira 1491-ben és 1498-ban új adománylevelet kapott, egyik fia pedig a király apródja lett. 1493-ban az Ábránffyakkal kötött megállapodást, lemondott Környéhez való jogáról, cserébe megtarthatta a Körös-Tarcsán, Edelesen és Szarvason bírt földjeit. Az 1490-es években Veér András sorra vette zálogba a környező településeket, így Békés vármegyében, illetve

⁵⁰ Iványi 1931: 163.

⁵¹ Veér Andrásnak ezeken kívül természetesen jóval több peres ügye is volt, ezek közül kettőt emeltem ki. A panaszokból és azok kivizsgálásából az látszik, hogy a király különös figyelmet és energiát fordított Veér kérelmeire, panaszaira, és az ügyek rendre András igazával zárultak. Látható, hogy Veér András Mátyás király kegyét és bizalmát élvezte. A második panaszból azt is sejthetjük, hogy a panaszosok mind valamilyen rokoni kapcsolatban lehettek Veér Andrással, hiszen a panaszt együttesen nyújtották be a királynak.

⁵² „Én Vér András adom én kezem írását, hogy adós volt volna énnekem ... hogy Balázs 39 forinttal tartoznék (?), zálogba veszem és az 39 forintot ... meg adta az 40 forintból. Én Vér András teljes menedéket adtam ez esdő ... Balásznak, adatott ... Karcagon, esztendő 1493.”

⁵³ Zolnai 1894: 155.

Zaránd vármegyében immár az egyik legtöbb birtokrészrel rendelkező nemessé vált.⁵⁴ 1504-ben még biztosan élt, ebben az évben Bihar és Szabolcs vármegyei zálogba vett birtokait testvérének, Katalinnak engedte át. Ezen levele az erdélyi Branyicskán kelt, aminek az lehet a magyarázata, hogy András másodszor Branyicskai Péter özvegyét, Ágnest vette nőül, de gyermekei tőle nem születtek, csak az első, ismeretlen nevű feleségétől.

Én Vér András Murony, adom emlékezetre én kezemmel írt levelet, mindenkinek kiknek illik meglátni ... hogy mi falubeli részek feküdnék Szabolcs vármegyében, hogy mi falu részekre én arany forintokat adtam és ez falu részekben ... tartottam az én atyámfia Vér Mihály leányát Katát ... adám ez felül mondott atyámfiának Kataryna asszonynak ... annyi pénzem kiben nálam volt és ez felül mondott falubeli részeket... ez én atyámfiának néhai Vér Mihálynak leányának ... és gyerekeinek ... Ez levelet írtam Erdélyben Baranczkán ...⁵⁵

Muronyi Veér András gyermekei közül hat ismert: György, János, Ferenc, András, Borbála és egy ismeretlen nevű lány, aki Hencziday Benedek felesége volt. E hat gyermek közül csak Andrásról tudunk valamivel többet. 1507-ben András Szarvason levő birtokrészét cserélte el Patóczy Péterrel. 1511-ben a kereki nemesekkel volt peres ügye, akik az ügy tárgyalásán nem jelentek meg, ezért II. Ulászló megbírságolta őket.⁵⁶ 1514-ben említik a források, hogy a neje Ábránffy Anna, Ábránffy Péter leánya volt, így a megye egyik legnagyobb birtokosával került rokoni kapcsolatba. 1515-ben már Tarcsai előnévvel említik. Egy 1519 júniusában kelt irat szerint II. Lajos király meghagyta az erdélyi káptalannak, hogy Muroni Veér Andrást iktassák be egy Arad vármegyei birtokba.⁵⁷ Apósától 1521-ben vette zálogba annak kákai részét 250 forintért. 1527-ben Annát már özvegyként említik, ekkor tehát András már nem él. András gyermekei 1532–1533-ban sokat pereltek Simay Ferencsel, Veér Borbála fiával, míg végül abban egyeztek meg, hogy kákái és félhalmi részüket Simay Ferencnek átengedik. András fia, György íratja át azt az 1493-i levelet, melyben apja a Környéhez való jogáról lemond. 1552–1553-ban még Tarcsa birtokosaként említik, de 1556-ban már feleségére özvegyként hivatkoznak, Békés vármegyei birtokait ettől kezdve özvegye bírta.

György fia, Mihály, az édesanyja, Somlyay Anna után szépen örökölt Bihar megyében (ő kapta például Álmosdot és Csokajt), így Gyula bukása után otthagyt a tarcsai kastélyt, és ide menekült. 1579-ben unokatestvérének, Veér Annának a férje, Újszászy János lemondott Mihály javára az őt neje után megillető Békés megyei birtokokról.

Veér András dinamikus birtokszerzéseit szintén térképen (4. ábra) szemléltetem, amelyen kék színnel jelenítettem meg Veér András királyi adomány, zálogba vétel, örökség vagy peres ügyek útján szerzett birtokait. Az előző térképpel összehasonlítva jól látható lesz, hogy a Veér család a legtöbb birtokot az Ábránffy családtól szerezte,

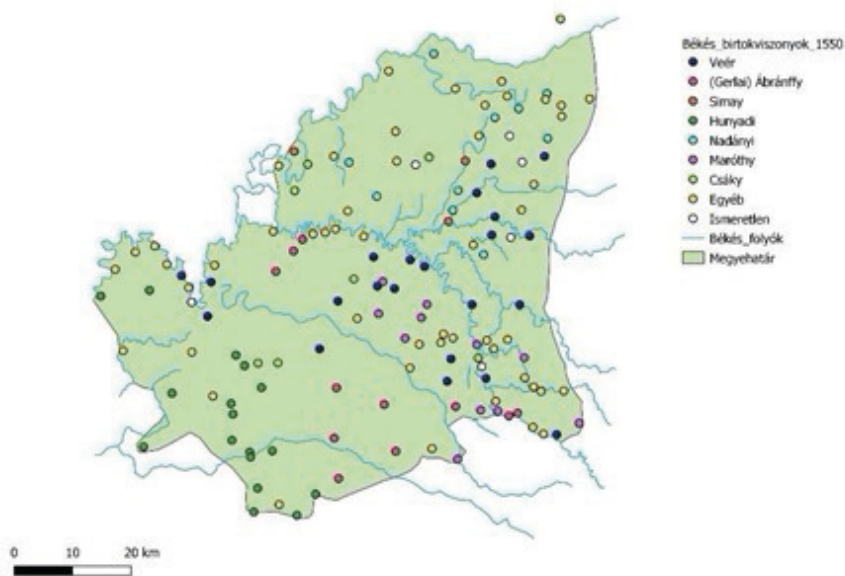
⁵⁴ Blazovich 1996: 94, 100, 105, 128, 152, 158, 192, 205.

⁵⁵ Századok 1872: 478.

⁵⁶ Iványi 1931: 204.

⁵⁷ Iványi 1931: 214.

és főleg Békés vármegye középső, illetve keleti részén terjeszkedtek, birtokszerzéseik módjára pedig a királyi adomány és a zálogba vétel a legjellemzőbb.⁵⁸

4. ábra: A Veér család megszerzett birtokai a 15–16. században
A szerző készítette

A Köröstarcsai Veér család történetének vizsgálata rávilágít arra, hogy a 15–16. század fordulóján a magyarországi köznemesség felemelkedése nem kizárólag a királyi kegy, hanem legalább annyira a tudatos birtokpolitikai stratégiák, a regionális beágyazottság és a jogi-intézményi keretek ügyes kihasználásának eredménye volt. A család példája azt mutatja, hogy egy eredetileg szerényebb háttérű família is képes volt pozícióit megerősíteni, ha felismerte és kihasználta a korszak változó feltételei által kínált lehetőségeket.

A Veérek pályafutásában három tényező játszott meghatározó szerepet. Elsőként a nemesi vármegyék autonómiájának és igazságszolgáltatási hatáskörének megerősödése emelhető ki. E jogi környezet biztosította azt a keretet, amelyben a család birtokügyeit és konfliktusait intézhette, s amelyben a pereskedés, az ítélezés és a közgyűléseken való részvétel a társadalmi beágyazódás és a politikai érvényesülés eszközeként vált. Másodsorban a birtokfogalom és a birtokvédelem középkori gyakorlatának vizsgálata mutatott rá, hogy a Veérek felemelkedését számos jogi vita és konfliktus kísérte. Az önhatalmú birtokvédelem, a hatalmaskodási perek és a represszália intézménye mind azt példázzák, hogy a középkori szokásjog nem csupán lehetőséget, hanem kockázatot is jelentett: a család sikere részben azon múlt, mennyire tudta a jogi kereteket

⁵⁸ Karácsonyi 1896: 11–12.

a maga javára fordítani, miközben megőrizte legitim pozícióit a nemesi közösségben. Harmadrészt a társadalmi-gazdasági változásokhoz való alkalmazkodás bizonyult döntőnek, hiszen a változások új elvárásokat támasztottak a birtokos nemességgel szemben. A Veér család esete azt példázza, hogy a regionális középbirtokos nemesség képes volt a követelményeknek megfelelni, sőt előnyére fordítani azokat, amennyiben gazdasági, katonai és társadalmi téren egyaránt nyitott volt az innovációra. A tanulmány regionális perspektívát is nyújt: Békés, Arad és Zaránd vármegyék bemutatása világossá tette, hogy a Veérek előretörése nem érthető meg e térségek birtokstruktúrájának és politikai szerepének vizsgálata nélkül. Az Alföld peremvidékén a nemesi családok helyzete sokszor kiszolgáltatott volt a külső fenyegetéseknek és a hódoltsági terjeszkedésnek, ugyanakkor éppen e peremhelyzet teremtett lehetőséget a mobilitásra és a pozíciószerezésre.

Összességében a Veér család felemelkedésének története mikrotörténeti esettanulmányként szolgál arra, hogy megértsük a késő középkori és kora újkori magyar nemesség működésének mechanizmusait. A család pályája megerősíti azt a képet, miszerint a rendi alkotmányosság, a vármegyei autonómia és a szokásjog által biztosított keretek – bár sokszor konfliktusokkal és bizonytalanságokkal telítve – lehetőséget adtak arra, hogy a köznemesség egyes családjai társadalmi súlyukat növeljék. A Veérek példája így hozzájárul nemcsak a Dél-Tiszántúl regionális történetének árnyaltabb megértéséhez, hanem tágabb összefüggésben a magyar nemesség társadalomtörténetéhez is.

Felhasznált irodalom

- Blazovich László 1996: *A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban*. (Dél-Alföldi évszázadok 9.) Szeged.
- Csánki Dezső 1890: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. köt. *Békés megye*. Budapest.
- Hévvízi Sándor 1999: *Békés megye településneveinek rendszere*. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 20. sz.
- Iványi Béla 1931: *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára*. Szeged.
- Juhász Kálmán 1962: *Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták*. In: *A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai* 31–32. köt. Gyula.
- Karácsonyi János 1896: *Békés vármegye története*. II–III. köt. *A birtokos és nemes családok története*. Budapest.
- Kozma Pál 1848: *Zaránd vármegye földirati, statisztikai és történeti leírása*. Kolozsvár.
- Liktor Zoltán Attila 2017: *A nemesi vármegye az igazságszolgáltatás tükrében, különös tekintettel a Hunyadi- és a Jagelló-korra*. Budapest.
- Maksay Ferenc 1980: „*Le pays de la noblesse nombreuse*.” *Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Maksay Ferenc 1990: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. köt.* In: *Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok* 16. Budapest.
- Márki Sándor 1892: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográphiája. II. köt. Második rész.* Szerk. Jancsó Benedek. Arad.
- Századok. *A Magyar Történelmi Társulat Közlönye* 1872. január.
- Tringli István 2014: *A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról.* In: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél (szerk.): *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II.* Budapest–Debrecen, 219–231.
- Tringli István 2018: *Birtokvédelem a középkori Magyarországon.* In: Zsoldos Attila (szerk.): *Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon.* Székesfehérvár, 85–102.
- Zolnai Gyula 1894: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.